MIHÁLY MELINDA*

NÉHÁNY ÚJONNAN ELŐKERÜLT KOLOZSVÁRI KÉSŐ RENESZÁNSZ KŐFARAGVÁNYRÓL

Kulcsszavak: késő reneszánsz, építészet, Kolozsvár, lakóházak

Az alábbi tanulmány néhány olyan emlék bemutatására vállalkozik, mely az utóbbi években zajlott műemlék-felújítások alkalmával került elő Kolozsvár belvárosában, és jelentős adalékkal szolgál a város késő reneszánsz építészetének eddig ismert emléktárához.

FŐTÉR 13.

Az U alaprajzú, háromszintes Frölich-ház a Főtér nyugati sorának legszerényebben tagolt épülete, melynek főhomlokzatát alacsony lábazati párkány, keskeny, profilált övpárkány és palmettasoros frízzel kiemelt koronázópárkány tagolja. Az épület utca felőli, földszinti helyiségei felújításának első lépésében 2012 nyarán teljes vakolatcserére került sor. A munkálatok során számos olyan építészeti elem került elő, mely nagymértékben módosította a ház építéstörténetére vonatkozó ismereteinket.¹

Az újonnan előkerült részletek közül az egyik leglátványosabb emlék az a késő reneszánsz kapuzat volt, mely a három traktusból kialakított belső tér középső helyiségének északi falán, megközelítőleg egy méter magasan került elő a vakolatrétegek alól. A kapuzat a klasszikus reneszánsz nyílászorok felépítését követi, szárköveit gazdagon tagolt lábazatra támaszkodó, kannelúrák testű és lapos faragású, stilizált akantuszleveles fejezettel ellátott pilaszterek tagolják, az architráv golyvázott széleit egy-egy triglif, középtengelyét reneszánsz címerpajzsba faragott címer díszíti, melyet egy-egy rozetta vesz közre. A kapuzat szemöldökpárkányát az épület valamelyik felújítása alkalmával faraghatták vissza.² A keret festett lehetett, az eredeti színezéséből jelenleg csak a bordó színű festék nyomai maradtak fenn.

* MIHÁLY Melinda (1976), dr., művészettörténész, a kolozsvári székhelyű Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum muzeológusa. Kutatási területe Kolozsvár 16–17. századi építésze és topográfiája. Fontosabb publikációi: *A kolozsvári Filstich–Kemény-ház. = Emlékkönyv Kiss András nyolcvanadik születésnapjára.* Szerk. SIPOS Gábor–W. KOVÁCS András–WOLF Rudolf. Kvár, EME, 2004. 211–242.; *Az Erdélyi Múzeum–Egyesület középkori és kora újkori kőtára. = Az Erdélyi Múzeum–Egyesület gyűjteményei.* Szerk. SIPOS Gábor. Kolozsvár 2009. 137–170.; *A Híd utcai Henczel- és Hensler-ház = Liber discipulorum.* Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára. Szerk. Kovács Zsolt–SARKADI NAGY Emese–WEISZ Áttila, Kolozsvár, 2011. 87–96.

1 A felújítási munkálatokat a kolozsvári székhelyű BAU Építészeti és Urbanisztikai Iroda végezte, Adrian Borda építész irányításával.

2 A felújítás során rekonstruálták az egykori szemöldökpárkányt.

A címer egy háromágú, nyitott koronából kinövő, széttárt szárnyú, heraldikai jobbra forduló griffet ábrázol, mely mellső lábaival egy kúp alakú tárgyat tart.³ A címerábrát két jelentős, vésett felirat veszi közre, a megrendelő *SB* monogramja és a keret készítésének éve, 1641. A város korabeli adókönyveiben a Főtér nyugati szakasza, az ún. plébániasor a Monostor utcai fertály adóajstromának az elején található.⁴ A kutatás tárgyát képező épület a házsor közepén nyíló Kismester, avagy korábbi, 16. századi nevén a Szegények utcájától északra húzódó második telken azonosítható, mely szerint a fenti kapuzat s ezzel együtt a ház 17. század közepi átépítése Bácsi István kolozsvári polgár nevéhez köthető.

Bácsi István Kolozsvár egyik tekintélyes patríciuscsaládjának gyermekeként, 1590 körül születhetett. Egyetemi tanulmányait az altdorfi egyetemen végezte, ahova ugyanazon a napon, 1608. november 25-én két kolozsvári unitárius társával, Filstich Lőrincsel és Viczei Tamással együtt iratkozott be.⁵ A későbbiekben kereskedőként jelenik meg a város harmadikjegyzékeiben,⁶ majd a Hosszú Margittal, Heltai Gáspár unokájával vagy unokahúgával kötött házassága révén a Heltai-nyomda nyomdászaként vált ismertté. Pályája során a városi adminisztráció legjelentősebb funkcióit is betöltötte, 1637-ben királybíróként, majd 1640–42 között főbíróként említik a források.⁷ Az unitárius kollégium egykori szeniora a számadáskönyvében jegyezte fel, hogy Bácsi István főbíró 1643. június 11-én temették el a Házsongárdi temetőben. Egykori, koporsó alakú síremlékének leírását, annak disztichonban megírt feliratát és címerét Herepei János 1925-ös leírásából ismerjük. A síremlék címere szintén ágaskodó, kitárt szárnyú griffet ábrázol, ahol Herepei szerint mellső lábaiban festékező labdát, a sisak díszében viszont ovális pajzsot tart. Síremléke utólag az 1920–30-as évek síremlékpusztításai során elpusztult.⁸

A belső terek vakolateltávolítása során előkerült építészeti elemek alapján megállapítható volt, hogy a mai, háromtraktusos épület két kora újkori, valószínűleg 15. századi előzményekkel rendelkező lakóház összevonásából alakult ki. A mai épület alaprajza és a két kora újkori lakóház után befizetett adó összege alapján a kutatás jelenlegi állása szerint arra következtethetünk, hogy a Kismester utca északi sarkán fekvő épület, mely Bácsi Tamás tulajdonában volt, egy szerényebb, egymenetes sarokház lehetett, míg Bácsi István háza két traktusra volt osztva, melyek közül a déli, *BS* monogramos kapuval díszített tér a kapualj lehetett, innen vezetett át a reneszánsz keret pár lépcsőfokon keresztül a tőle északra húzódó, jóval magasabb járószintű helyiségbe. A két lakóházat összeolvasztásuk előtti állapotában egy 19. század kö-

3 A felújítási munkálatok alatt enyhén repedezettek voltak a címerállat fejének körvonalai. A faragványoknak a munkálatok során nyoma veszett. Egy általunk ellenőrizetlen forrás szerint egy helyi lakos talált rá az épület elé kihordott földhányásban.

4 *Kolozsvár város adókönyvei Kolozsvár város levéltárában.* (a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán, a továbbiakban KmOL), a város számadásai között (a továbbiakban KvSzám), 176/XL. 4. (1625), 176/XL. 4. (1626), 23/XII. 3. (1642), 24/IX. 5. (1645).

5 BALÁZS Mihály: *Altdorf és az erdélyi unitáriusok.* Keresztény Magvető. 118 (2012). 3. sz.

6 PAP Ferenc: *Kolozsvári harmincadjegyzékek, 1599–1637.* Buk., Kriterion, 2000. 145, 163, 166, 201, 233, 391, 445, 451, 495, 506, 521, 528.

7 BINDER Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről.* Buk., Kriterion, 1982. 279.

8 HEREPEI János: *Az erdélyi nyomdászat történetéhez 1. Bácsi István kolozsvári nyomdász.* Erdélyi Múzeum XLVII (1942). 3. sz. 363–367.

zépén készített metszet is ábrázolja, mely 1843-ban jelent meg a Kolozsvári Közlönyben. A felújítás szemrevételezése során felmerült pár olyan kérdés, melyre csak falkutatás során lehetett volna választ adni, ilyen például az északi helyiség végében, megközelítőleg két méter magasan előkerült egyenes záródású, élszedett ablaknyílás, mely jelenleg az északi szomszéd épület felé néz, és vélhetően egy lépcsőház ablaknyílása lehetett. Bácsi István házának egykori kapualját, mely a mai felosztásban a középső traktusban azonosítható, szép arányú, kannelúrákkal tagolt gyámkövekre terhelő, fiókos dongaboltozat fedí. A boltozat arányai és a konzolok tagolása a Főtér 14. sz. alatti helyiség boltozatával rokonok, és véleményünk szerint az épület 19. század végi átalakításához köthetők. Feltételezésünket a konzolok helyzete is alátámasztja, melyekről megállapíthattuk, hogy helyenként vastag gipszrétegre, helyenként téglaköpenyezésre futnak rá. Ezen jelenség a Főtér 20. sz. alatti utca felőli helyiségének az esetét is tükrözi, ahol a földszint utca felőli, gyámkövekre terhelő fiókos boltozata teljes mértékben az épület 19. sz. végi tulajdonosának, Schütz Jánosnak tulajdonítható, aki lakóháza átalakításakor számos különböző helyről származó, eredeti reneszánsz faragvánnyal is gazdagította lakóházát.

DEÁK FERENC U. 27. SZÁM

Az épület a Deák Ferenc, vagy a korábbi nevén a Közép utca északi során,⁹ a Bolyai utcától a Bethlen utcáig terjedő szakasz közti távolságnak megközelítőleg a felénél található.¹⁰ A rendkívül egyszerű tagolású homlokzat két szintjét egyszerű öv- és koronázópárkány tagolja, földszintjén három nyílás, egy bolt kirakattá szélesített modern bejárata, valamint két egyenes záródású gyalogkapu áll, melyek mögött fiókos dongaboltozattal fedett kapualj húzódik. A főhomlokzat emeletén négy, keretelés nélküli, egyenes záródású ablaknyílás sorakozik, az épületet szokatlanul magas nyeregtető fedí. A lakóház a számos utólagos beavatkozás ellenére már az első szemrevételezés során is számos korai részletet sejtetett, melynek egyértelmű fogódzói a kéthelyiséges, kőfalazású, dongaboltozatos pincéje és fiókos dongaboltozatos kapualja voltak, melyből a nyugatra nyíló helyiségbe fogsorfrízzel tagolt, a szárköveken derékszögben beforduló profilú, reneszánsz kapuzat is vezetett. A falkutatás során körvonalazódtak az ingatlan főbb építési fázisai, melyek alapján a mai épület magja egy kéthelyiséges, alapincézett, középkori ház lehetett. Ezt a 16. század folyamán a telek mélységében még egy helyiséggel bővítették, kapualját fiókos dongaboltozattal fedték, ami nyilván emeletráépítést is jelenthetett, viszont az emeleten a falkutatás során csak a nyugati szakaszon sikerült ebből a fázisból származó falszakaszt azonosítanunk, valószínűleg a vastag, barokk kori téglaköpenyezések miatt. A házat a következő építési szakaszban, a telek mélységében egy barokk stílusú lépcsőházzal toldották, majd a 19. században, több szakaszban, a telek teljes hosszában bővítették. A kutatásaink lezárása után, egy év elteltével, 2013 nyarán került sor a kapualjat kettéosztó válaszfal elbontására, mely során a boltozat záradékvonalában utca felőli részén egy olyan reneszánsz zárókö került a napvilágra, mely jelentős támpontot kínált a lakóház 17. száz-

⁹ A jelenlegi Hősök sugárútja.

¹⁰ Az épület felújítását megelőző művészettörténeti kutatást Kovács Zsolt és a szerző végezte, 2012 nyarán.

zadi tulajdonosának az azonosítására. A zárókő négyzet alakú kőhasábon kör alakú babérkoszorúval keretelt, stokkolt háttérű mezőben hármas halmon álló, egyik felemelt lábában követ, csőrében pennát tartó darut ábrázol. A domborművet *SW* monogram, valamint az 1641. szeptember 25-i, vésett keltezés veszi közre. A Közép utcai fertály adókönyvi jegyzéke szerint a fenti monogram Varsolczi István személyével azonosítható.¹¹ Varsolczi István pályája nem a városi adminisztráción belül teljesedett ki, hanem azon túllépve, a fejedelmi kancelláriában, majd a fejedelmi táblában töltött be különböző jelentős tisztségeket, 1613–1615 között a kisebb kancellária írnoka, 1629–1639 között a direktor mellett dolgozó kincstári (fiskális) ügyész,¹² majd 1640–1647 között kincstári (fiskális) direktor volt.¹³

A névjegyével ellátott zárókő Kolozsvár késő reneszánsz záróköveinek típusába illeszkedik, melyek az 1630-es évektől kezdve igen széles körben terjedtek el a város építészetében.

FÖTÉR 9., RHÉDEY-HÁZ

A téglalap alaprajzú, belső udvaros épület a Fötér, a Jókai és a Kötő utcák által határolt, nyújtott, keskeny telken fekszik. A Jókai utca felőli szárny főhomlokzatának földszintjén a 2011 augusztusában elkezdett helyreállítási munkálatok során, a régi vakolatrétegek alól heraldikai jobbra forduló, ágaskodó, mellső mancsaiban három szál tulipánt tartó oroszánt ábrázoló, BS monogramos címer került elő. A címer és a monogram tulajdonosának kérdése ebben az esetben nem volt kérdéses, mivel egyértelműen a déli épületszárny udvar felőli homlokzatán, a bejáratától nyugatra befalazott, megegyező címerrel ellátott építési felirattal hozható kapcsolatba, és minden valószínűség szerint mindkét emlék Bulcsesi Sára, Preda Bulcescu havasalföldi bojár lányának 17. század végi kolozsvári építkezéseihez köthető.¹⁴

Kiss András levéltáros munkájának köszönhetően a ház egykori kora újkori tulajdonosait, fontosabb építési szakaszait is ismerjük. A mai épület három–négy középkori lakóház helyén épült. Ezen épületek egyikének legkorábbi ismert tulajdonosa Steffen München, vagy másként Baráth István, Dávid Ferenc unitárius hitújító és püspök apósa volt, a város háromszor is újraválasztott királybírája, az egykori sarokház a források szerint a XVI. század végén Zok Péter jómódú kereskedő tulajdona volt. Mivel Zok sikertelenül próbálkozott kolozsvári közeleti tisztséget szerezni magának, valószínűleg szlovák származása miatt, a Kolozsvári János deáknak 1000 forintért elzálogosított háza eladásakor kikötötte, hogy az épület új tulajdonosa nem lehet kolozsvári származású, így került az ingatlan rövid időre a Kamuthy Balázs kezébe. Zok próbálkozása eredménytelennek bizonyult, mivel ingatlanát később távoli rokona, a kolozsvári polgár, Vicei Máté vásárolta meg, aki a város azon szabályrendeletére hivat-

11 KvSzám, 24/VI. 3. (1644), 24/X. 3. (1645).

12 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp., Akadémiai, 1980. 364, 365. (MOL kiadványai, 3. sorozat: Hatóság- és hivataltörténet 6.).

13 Uo. 371.

14 Az épület korábbi tulajdonosairól, egykori berendezéséről, értékéről: Kiss András: *Források és értékelések*. Buk., Kriterion, 1994. 189–194, 374–382.; Jakó Zsigmond: *Ottthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron*. = *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. BODOR András et alii. Buk.–Kvár, Tudományos Könyvkiadó, 1957. 361–393.

kozva szerezte meg a házat, mely értelmében nemeseeknek tilos volt kolozsvári ingatlant eladni. Vicei Máté fiatalon kitanulta az ötvösmesterséget, majd „áros polgár”-ként, kereskedőként gyarapította vagyonát, 1601-ben bevásárolták a százférfiak tanácsába, majd a szenátusba is. Vicei Máté igen sokat építkezhetett a házban, építkezése mértékére utal az is, hogy az egykor 1000 forintot érő épületet Vicei halála után már 3200 forintba becsülték. Vicei hagyatéki leltárából tudjuk, boltozott konyhája és Kolozsváron rendkívül ritka *feredő házacskája*, azaz fürdőszobája volt, lakását az apostolokat és a római császárokat, Máté evangélistát, Mátyás, Simon, Bertalan és Fülöp apostolt, Szent Zsuzsannát, Caritast, valamint Titus Vespasianus, Maximilianus, Nero, Octavianus Augustus, Domitianus, Tiberius és Ferdinandus császárokat ábrázoló olajfestmény díszítette.¹⁵ Vicei Máté egykori házának egyetlen fennmaradt emléke, egy nagyon szép arányú, egyszerűen tagolt, 1608-ra keltezett kapuzat ma a bukaresti Nemzeti Történeti Múzeum kőtárában található.

Az épület következő ismert tulajdonosa borosjenői Székely László (1644–1692), fejedelmi postamester, 1680-tól a fejedelmi tanács tagja, Kolozs vármegye főispánja, 1684-től pedig Kolozsvár főkapitánya, az akkor már végvárnak számító város parancsnoka lett.¹⁶

A faragvány egy nyílászórtörő oromzata lehetett, mely középtengelyében jellegzetesen reneszánsz címet ábrázol. A töredék részletei megengedik az eredeti szélesség kiszámítását is, ami nem haladhatta meg a 130 cm-t, így az oromzat egyértelműen egy gyalogkapu, vagy egy ablaknyílás tartozéka lehetett. Az oromzatot lapos faragású, egyszerű lemeztag kereteli, mely a címer fölött vízszintesen zárja le a felső peremét. A faragvány érdekessége továbbá a címet körülvevő, lapos faragású, hullámzó vonalú, a címer alatt kötegben összefogott szalagokban és a korai újkorban ritka, stukkolt háttérben is rejlik. Megfigyeléseink alapján a fenti töredék egy tört szemöldökpárkányú nyílászórtörő oromzata lehetett, melyet számos reneszánsz részlete ellenére is a kolozsvári kora barokk építészet egyik első emlékeként tarthatunk számon.

DATA ABOUT RECENTLY FOUND LATE RENAISSANCE MONUMENTS FROM CLUJ

Keywords: *Late Renaissance, architecture, Cluj, houses for living*

This study aims to present some recently found late Renaissance monuments, during rehabilitation works in the historic centre of Cluj, performed in the previous years, contributing with several new informations about the late Renaissance architecture of this city.

15 Az épület korábbi tulajdonosairól, egykori berendezéséről, értékéről: Kiss: *i. m.* 189–194., 374–382.; Jakó: *i. m.* 361–393.

16 GAAL György: *Ház a Főtér sarkán. A kolozsvári Rhédey-palota*. Kolozsvár, Polis, 2004. 24–31.

NIȘTE PIESE DE PIATRĂ CIOPLITĂ DE STIL RENASCENTIST TÂRZIU GĂSITE RECENT LA CLUJ

Cuvinte-cheie: *Renașterea târzie, arhitectură, Cluj, case de locuit*

Studiul de față își propune prezentarea unor monumente renașcentiste târzii, descoperite cu ocazia lucrărilor de reabilitare din anii precedenți, efectuate în centrul istoric al Clujului, contribuind cu numeroase informații noi referitoare la arhitectura renașterii târzii din acest oraș.

KÉPJEGYZÉK / LIST OF ILLUSTRATIONS / LISTA ILUSTRĂȚIILOR

1. A Főtér 13. sz. ház főhomlokzata / Central Square 13, the Main Façade / Piața Unirii nr. 13, fațada principală
2. Bácsi István 1626-os kapuzata / Door-Frame of István Bácsi's House, 1626 / Portalul lui István Bácsi din anul 1626
3. Bácsi István címere / István Bácsi's Coat of Arms / Blazonul lui István Bácsi
4. Bácsi István egykori házának és déli szomszédjának főhomlokzata 1834-ben (a balról számított 4. és 5. épület) (Kolozsvári Közlöny, 1834) / István Bácsi's and Its Southern Neighbours' Main Façade in 1834 (the 4th and the 5th building) (Kolozsvári Közlöny, 1834) / Fațada principală a casei lui István Bácsi și a casei învecinate dinspre sud în anul 1834 (a patra și a cincea clădire dinspre stânga) (Kolozsvári Közlöny, 1834)
5. A Deák Ferenc u. 27. sz. ház főhomlokzata / Deák Ferenc Street 27, the Main Façade / Bulevardul Eroilor nr. 27, fațada principală
6. A ház kapualja az 1960-as(?) években (A. Giurgiu hagyatéka, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kolozsvár) / The Gateway of the House in the 1960(?)s (A. Giurgiu Collection, The Entz Géza History of Culture Foundation, Cluj-Napoca) / Gangul casei în anii 1960(?) (Colecția A. Giurgiu, Fundația de Istoria Culturii Entz Géza, Cluj-Napoca)
7. Késő reneszánsz, befalazott kapuzat a kapualj nyugati falán / Late Renaissance Door-Frame in the Western Façade of the Gateway / Portalul renașcentist târziu de pe latura de vest a gangului
8. Varsolczi István 1641-es boltzáróköve / István Varsolczi's Keystone, 1641 / Cheia de boltă al lui István Varsolczi din anul 1641
9. Bulcsesdi Sára címere a Rhédey-ház déli homlokzatán / Sára Bulcsesdi's Coat of Arms on the Southern Façade of the Rhédey-House / Blazonul doamnei Sára Bulcsesdi de pe fațada de sud a clădirii
10. Bulcsesdi Sára címere a Rhédey-ház déli szárnyának udvar felől homlokzatán / Sára Bulcsesdi's Coat of Arms on the Court Façade of the Rhédey-House / Blazonul doamnei Sára Bulcsesdi de pe fațada dinspre curte a aripii de sud a clădirii

MIHÁLY MELINDA

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10